

ראשיתה של ההתיישבות הפלשתית בארץ-ישראל וגבולה הצפוני של פלשת*

איתמר זינגר

ראשיתה של ההתיישבות הפלשתית

התיעוד המצרי על תוצאות הקרב נגד גוייהים בשנתו השמינית של רעמסס השלישי, 1175 לפני הספירה, הוא המקור הברור ביותר לקביעת ראשיתה של ההתיישבות הפלשתית בארץ-ישראל. הכתובות והתבליטים ממדינת האבו מתארים את נצחונו הגדול של רעמסס על הפולשים, בים וביבשה, בגבולה הצפוני של האימפריה המצרית;¹ ואילו פסיקה בפפירוס האריס א', שנכתב בימי יורשו, מדברת על הושבת המוני שבויים מקרב גוייהים במבצרים מצריים.² אמנם בקטע הזה אין מצוין מיקומם המדויק של מבצרים אלו, אך מרבית החוקרים הניחו שהשבויים הובאו, לפחות בחלקם, אל מרכזי-מימשל מצריים ככנען, שם שימשו כחיל-מצב. תפקידם היה להגן על האזור מפני המשך הפלישות מן הים ומפני גורמים עוינים אחרים.³ לא היה בכך משום חידוש במדיניות המצרית, שכן 'שכירי-חרב' מקרב גוייהים שירתו בצבא המצרי לפחות מימי רעמסס השני ואילך (ראה להלן); אולם עתה קיבלה התופעה ממדים חסרי-תקדים.

הפסיקה האמורה בפפירוס האריס היתה אך תמך נוסף לתפיסה שגיבש אלברכט אלט על-סמך ניתוח תולדותיה של שפלת החוף הדרומית בראשית המאה הי"ב לפני-הספירה.⁴ הוא מצא עדויות לכך, שבסוף השושלת הי"ט ותחילת השושלת הכ' שלטו המצרים שלטון ישיר על חלקים גדולים מקטע החוף המשתרע דרומה לירקון, במאמץ אחרון לחזק את אחיזתם בארץ-ישראל. השערתו

* הרצאה שניתנה במסגרת 'קתדרה לחוקרים' מטעם המרכז לחקר ארץ-ישראל ויישובה של אוניברסיטת תל-אביב ויד יצחק בן-צבי ב-21 במאי 1985. השתתפו בדיון פרופ' מ' כוכבי וד"ר ע' מזר.

1 אין לקבל את הדעה, שהקורות נערכו הן בים והן ביבשה, בגבולה של מצרים גופא, אחרי שכנען נפלה כבר בידי גוייהים. ראה: R. Stadelmann, 'Die Abwehr der Seevölker unter Ramses III', *Saeculum*, 19 (1968), pp. 156-171. דעה זו אינה עולה בקנה אחד עם הממצא הארכיאולוגי, המצביע על נוכחות מצרית בארץ-ישראל אחרי שנתו השמינית של רעמסס השלישי (ראה להלן, הערה 5).

2 ראה: J.B. Pritchard (ed.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Princeton 1969, pp. 260-262

3 ראה: W.F. Edgerton & J.A. Wilson, *Historical Records of Ramses III*, Chicago 1936, pp. 35 ff. ראה גם הספרות המובאת להלן, הערה 6.

4 A. Alt, 'Ägyptische Tempel in Palästina und die Landnahme der Philister', *ZDPV*, 67 (1944), pp. 1 ff. (= *Kleine Schriften*, I, München 1953, pp. 216 ff.)

של אלט קיבלה תימוכין רבים מחפירות שנערכו באזור בשנים האחרונות.⁵ כיוון שמצא חפיפה בין תחום השלטון המצרי הישיר ובין 'מרחב המחיה' של הפלשתים מעט מאוחר יותר, הגיע אלט למסקנה, שראשיתה של ההתיישבות הפלשתית בארץ-ישראל היתה ביוזמה מצרית, או שהמצרים הבלווגו על פעילות התיישבותית זאת. ואולם אחרי זמן לא-רוב התהפכו היוצרות, וגויי-הים שהמשיכו מן הסתם לזרום אל חופי ארץ-ישראל, נייערו חוצנם מאדוניהם המצרים ואף החלו להטיל את מרותם בהדרגה על האזורים שבשכנותם. שידוד המערכות היה כרוך ודאי במאבק אלים, שיש לו עדויות בממצא הארכיאולוגי מפלשת. הנחתו של אלט, שהפלשתים יושבו במרכזים מצריים בפלשת בסמוך לשנתו השמינית של רעמסס השלישי, התקבלה במחקר ההיסטורי והארכיאולוגי של ארץ-ישראל.⁶

בשנים האחרונות יש המערערים על הנחה זו, המבוססת על ההבנה ההיסטורית של תהליכי נסיגת מצרים מנענען. בהסתמך על ניתוח הנתונים הארכיאולוגיים, הציעו חוקרים אחדים להקדים את ראשית החדירה של גויי-הים לארץ-ישראל, ואילו אחרים הציעו לאחר את ההתיישבות הפלשתית בכמה עשרות שנים. אלה ואלה הסתמכו בטיעוניהם על תוצאות החפירות באשדוד – היחידה מבין ערי סרני הפלשתים שנחפרה עד כה בצורה מקפת. הדיון מתמקד בנייתוח משמעותו הכרונולוגית והתרבותית של טיפוס קראמי מיוחד, שהופיע באשדוד, לראשונה בארץ-ישראל בכמויות ניכרות. זוהי קראמיקה ממוצא אגאי מטיפוס Myc.IIIc1b, שנהוג לכנותה 'קראמיקה חדגונית' (מונוכרום).⁷ מקבילותיה הקרובות ביותר מצויות בקפריסין; אך לפי בדיקת הטיין, נוצרו הכלים במקום. קראמיקה חדגונית מופיעה באשדוד בשלבה הראשון של שכבה XIII (XIIIb), ואילו בשלבה השני (XIIIa) היא מפנה את מקומה בהדרגה לקראמיקה הפלשתית הדרגונית. התפתחות קראמית מקבילה נמצאה גם בחפירות החדשות בעקרון (תל מקנה) ובאשקלון.⁸ באשר למשמעותה הכרונולוגית וההיסטורית של הקראמיקה החדגונית, הציעו החופרים באשדוד ובעקרון לייחסה לגל-התיישבות קדום, 'פְּרֵה-פִּלְשְׁתִּי', של גויי-ים, הקודם לימי רעמסס השלישי, ואשר הביא לחורבנה של העיר הכנענית-מצרית של שכבה XIV.⁹ בואם של הפלשתים לאשדוד אינו קודם, לדעתם, לשלב השני של שכבה XIII. הבחנה זו בין שני גל-התיישבות של

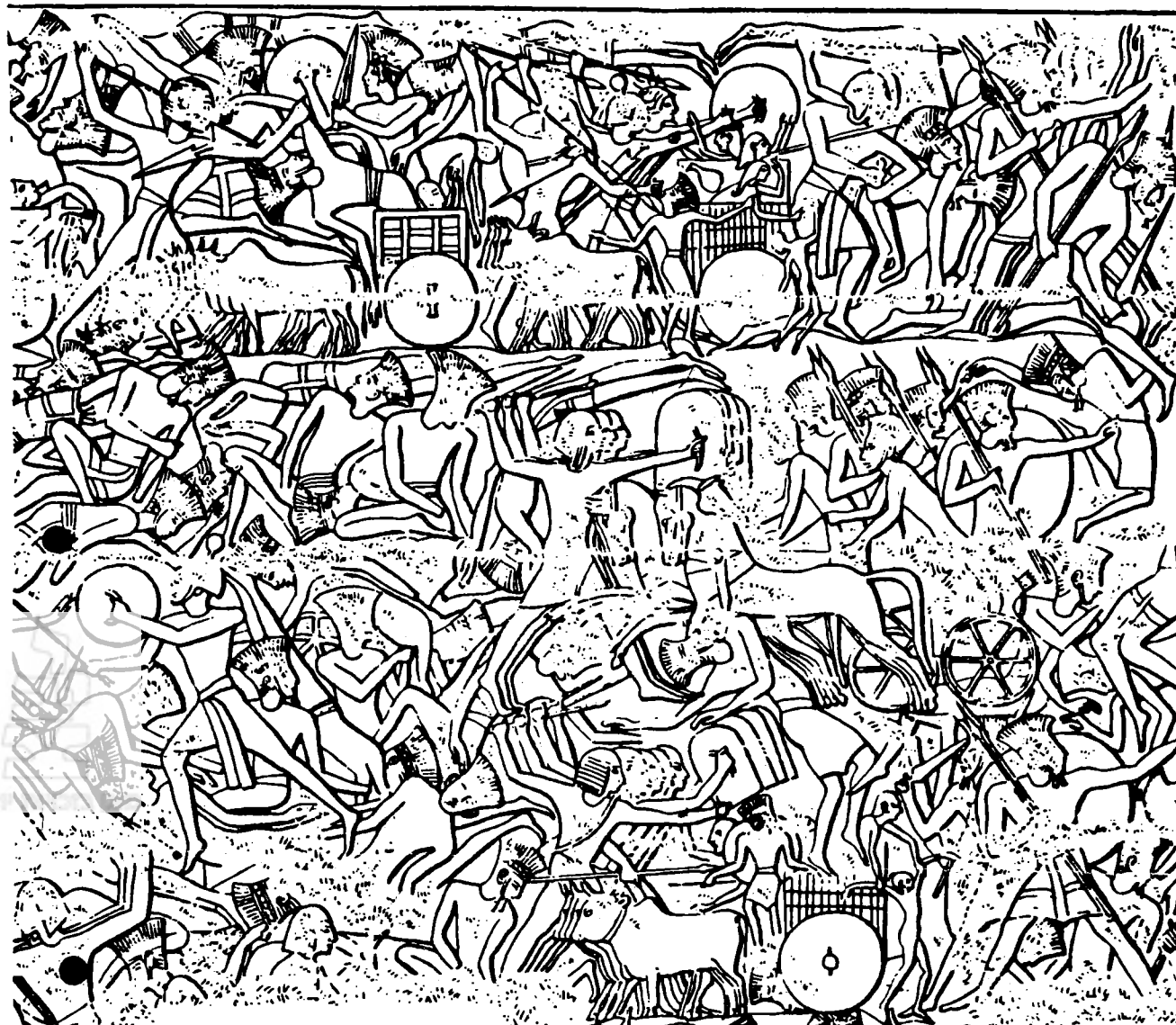
5 ראה סיכום עדכני אצל נ' נאמן, 'היסטוריה מדינית של ארץ-ישראל בימי השושלות הייט-כ', 'אפעל (עורך), ההיסטוריה של ארץ-ישראל, א: התקופות הקדומות, ירושלים תשמ"ב (1982), עמ' 243 ואילך (ושם ביבליוגרפיה נוספת). ראה גם: א' אורן, 'האדריכלות של "בתי מושל" מצריים מתקופת הממלכה החדשה בארץ-ישראל', ארץ-ישראל, יח (1985), עמ' 194-199; O. Goldwasser, 'Hieratic Inscriptions from Tel Sera', in *Southern Canaan*, *Tel Aviv*, 11 (1984), pp. 77-83

6 ראה למשל: ב' מזר, 'פלשת והפלשתים', ערים וגלילות בארץ-ישראל, ירושלים, תשל"ו (1975), עמ' 271; אהרונן, ארץ-ישראל בתקופת המקרא, ירושלים תשכ"ג (1962), עמ' 231-232 (אך השווה להלן, הערה 19); נאמן (לעיל, הערה 5), עמ' 254; W.F. Albright, p. 36; M. Noth, *The History of Israel*, London 1960, p. 36; R. de Vaux, *The Early History of Israel*, CAH, II/2, p. 511; Trude Dothan, *The Philistines and Their Material Culture*, Jerusalem 1982, p. 3

7 ראה לאחרונה T. Dothan, 'The Philistines Reconsidered', J. Amitai (ed.), *Biblical Archaeology Today: Proceedings of the International Congress on Biblical Archaeology, Jerusalem, April 1984*, Jerusalem 1985, pp. 173 ff.

8 על עקרון ראה דותן, שם. באשקלון נמצאה קראמיקה חדגונית בחתך שעשה פיתאן-אדאמס בתחילה המאה (ראה הפניות אצל דותן [לעיל, הערה 6], עמ' 35-36, 294) ובחפירות החדשות שהתחילו ב-1985.

9 מ' דותן, 'אשדוד: שבע עונות-חפירה', קדמוניות, ה (תשל"ב), עמ' 6; דותן, לעיל, הערה 7.

5

חבליט ממדינת האבו: הקרב היבשתי בין רעמסס השלישי לבין גוייהיים הפולשים מצפון. (שים לב למרכבות הלוחמים ולעגלות הנושאות את משפחותיהם)

גויי־ים בארץ־ישראל, שלהם מאפיינים קראמיים מיוחדים, משתבצת בתפיסה שהיתה רווחת בעבר, על־פיה שני גלי־פלישה של גויי־ים פקדו את האגן המזרחי של הים־התיכון.¹⁰ בעלי השקפה זו והמצדדים בה הצביעו על מלחמתו של מרנפתח בלובים ובגויי־הים בשנה החמישית למלכותו (1207 לפני־הספירה) כעדות לראשיתו של גל קדום של גויי־ים, שהגיע עד חופי הלבנט. ואולם יש להטעים שקרב זה נערך בדלתה המערבית של הנלוס, וגויי־הים שנטלו בו חלק שירתו בצבאות הלוביים כ'שכירי־חרב', או ליתר דיוק כשבוים שנכפה עליהם גיוס, ממש כמו על אחיהם ששירתו בצבא המצרי.¹¹ לא נמצאה עד כה כל עדות היסטורית העשויה להצביע על גל־פלישה של גויי־ים ועל התיישבותם בארץ־ישראל לפני שנתו השמינית של רעמסס השלישי.¹² יתירה מזו, בתעודות המצריות מימי מרנפתח שיש להן נגיעה לארץ־ישראל — 'אסטלת ישראל', 'יומן הגבול' (פפירוס אנסטאזי ג') והתבליטים מכרנך שתוארכו מחדש לימיו¹³ — אין נזכרים גויי־הים ולו ברמז. גם לגבי החופים הצפוניים של הלבנט, באזורים שהיו כלולים בתחומי האימפריה החתית, אין עדות לקיומם של שני גלי־פלישה של גויי־ים, אך לא נוכל להרחיב את היריעה בנושא זה.¹⁴ לקביעת זמנה של ראשית פלישות גויי־הים לחופי הלבנט יש סייג. כאמור, 'שכירי־חרב' מקרב גויי־הים שירתו בצבא המצרי זמן רב לפני רעמסס השלישי. ואולם היתה זו תופעה חברתית שונה במהותה.¹⁵ כפי שניתן ללמוד מטקסטים של רעמסס השני, היו אלה מעין שודדי־ים, שניסו לפלוש לחופי מצרים, נשבו וגויסו ליחידות מובחרות של הצבא המצרי. גויי־ים אלו, שהידועים ביותר ביניהם הם השרדנים, מבשרים את הופעתם של 'שכירי החרב' הפריים והיוניים באלף הראשון לפני־הספירה. אין בידינו נתונים של ממש לגבי מספרם בתוך הצבא המצרי; אך אם נשווה את מספרי ההרוגים והשבוים מקרב גויי־הים המופיעים בתיאורי הקרב של מרנפתח לעומת אלה של הלובים, מסתבר שהיקף הגיוס היה רחב למדי: קרוב לחמישית הצבא הלובי היתה מורכבת מגויי־ים למיניהם. אם נניח שיחס מספרי דומה היה קיים בצבא המצרי, הרי שאפשר להניח, כי גויי־ים רבים היו בכל מקום שבו חנו חילות־מצב מצריים, ובראש וראשונה במרכזי המימשל המצריים בכנען. אין זה מן הנמנע שיימצא לכך אף ביטוי ארכיאולוגי מסוים; במנהגי קבורה, למשל. אולם על־פי אנאלוגיות היסטוריות רבות ניתן לשער, שתהליך התערותם במסגרות החדשות היה מזוהזו למדי.

- 10 ראה, למשל: G.E. Wright, 'Fresh Evidence for the Philistine Story', *BA*, 29 (1966), pp. 72 ff.
- 11 לדין מפורט על 'שכירי החרב' מקרב גויי־הים בתעודות המצריות ראה: W. Helck, 'Die Seevölker in den ägyptischen Quellen', H. Müller-Karpe (ed.), *Geschichte des 13. und 12. Jahrhunderts v. Chr., Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt*, Frankfurt 1976, pp. 7-21
- 12 ביטק ניסה למצוא עדות לפעילות של גויי־ים בדלתה המזרחית בקטע סתום בתחילת אסטלת הנצחון של מרנפתח. ראה תגובתו של ביטק לדברי דותן אצל אמיתי (לעיל, הערה 7), עמ' 216 ואילך. ואולם הטקסט מקוטע מאוד, וכפי שמסר לי פרופ' א' שולמן, הזיהויים הגיאוגרפיים עליהם מתבסס ביטק הם מופקפקים.
- 13 L.E. Stager, 'Merenptah, Israel and Sea Peoples: New Light on an Old Relief', *Eretz Israel*, 18 (1985), pp. 56*-64* (רשם ביבליוגרפיה).
- 14 אחד מעמודי התווך של תיאוריית 'שני הגלים' בצפון היה התאריך המוקדם, סביב 1230, לחורבנה של אוגריט. כך סברו אולברייט, רייט ואחרים (ראה לעיל, הערה 10). תאריך מוקדם זה נדחה בינתיים לחלוטין. ראה, למשל: M. Liverani, 'Ras Shamra, Histoire', *Supplément au Dictionnaire de la Bible*, fasc. 53 (1979), pp. 1312-1313
- 15 היטיב להגדירה הלק, לעיל, הערה 11.

ראשיתה של ההתיישבות הפלשתית בארץ-ישראל

יש להבחין אפוא הכחנה ברורה בין תופעה זו, שביטוייה הארכיאולוגי מוגבל למדי, ובין גל ההגירה ההמוני, בים וביבשה, המשתקף בכתובות מדינת האבו, אשר הביא להתיישבות פלשתית בחבלי-ארץ גדולים. התיישבות זו יש לה ביטויים ארכיאולוגיים רבים, ובראש וראשונה הופעת קראמיקה מטיפוס חדש. אלו הן שתי תופעות חברתיות-תרבותיות שונות, הנבדלות זו מזו לא רק בהיקפן, אלא גם במהותן.

גל הפלישה וההתיישבות היחיד של גויי-ים בארץ-ישראל, שעליו יש עדויות היסטוריות, הוא זה שהגיע לאחר שנתו השמינית של רעמסס השלישי. אין שום נתון העשוי להצביע על תיארוך הקראמיקה החדגונית כפלשת והשכבות שבהן נמצאה, קודם לימיו של רעמסס השלישי, ברבע השני של המאה הי"ב לפני-הספירה. לפיכך, נראה שראוי לפרש את הופעתה באופן שונה מזה שהוצע על-ידי החופרים באשדוד ובעקרון. הקראמיקה החדגונית אינה אלא הקראמיקה הראשונה שיוצרה על-ידי הפלשתים, אשר התיישבו כפלשת.¹⁶ זמן-מה אחר-כך החלו הקדרים הפלשתים לייצר קראמיקה דו-גונית, על-פי מסורות מקומיות. זוהי התפתחות טיפולוגית הדרגתית, ולכן לא תהיה בהכרח מקבילה להכחנה סטראטיגרפית חדה וברורה. תושביה החדשים של אשדוד שכבה XIII היו אף הם פלשתים, כיורשיהם בשכבה XII.¹⁷ נראה אפוא, שכלכול טרמינולוגי וכרונולוגי עשוי לנבוע מהבחנה בין 'התיישבות פלשתית' לבין 'קראמיקה פלשתית'. 'קראמיקה פלשתית' היא הקראמיקה שנוצרה על-ידי פלשתים; ומן הראוי לכנות את כלי-החרס מטיפוס Myc.IIIC1b שנוצרו כפלשת, 'קראמיקה פלשתית חד-גונית'. בעקבותיה התפתחה 'קראמיקה פלשתית דו-גונית' ('קלאסית'). באופן זה נימנע מן ההבחנה המלאכותית בין התהליך ההיסטורי של ההתיישבות הפלשתית לבין ביטוייה הארכיאולוגי המובהק, בדמות כלי-החרס הפלשתיים לשלביהם.

תפוצת הקראמיקה החדגונית בצפון ארץ-ישראל עדיין אינה ברורה די צורכה, אך היא תתבהר ודאי עם המשך החפירות בדור, בעכו ובאתרי-חוף אחרים. דומה, שאת המינוח המוצע כאן לגבי הפלשתים ניתן להעתיק צפונה ולייחסו לקבוצות אחרות של גויי-ים שהתנחלו בארץ-ישראל, כגון הספל והשרדן.¹⁸

טיעון שונה המערער על התאריך והפירוש המקובל להתיישבות הפלשתית בימי רעמסס השלישי, המסתמך אף הוא על נתוני החפירות באשדוד, גובש על-ידי יוחנן אהרוני;¹⁹ וזו מסקנתו:

הקראמיקה הפלשתית לא באה לארץ לפני אמצע המאה הי"ב, ואם לא נקבל את ההנחה הדרחוקה שתחילה באו הפלשתים ורק כעבור זמן-מה באה גם משפחת יוצרים שהביאה

16 ראה: A. Mazar, 'The Emergence of the Philistine Material Culture', *IEJ*, 35 (1985), pp. 95-107.
17 למסקנה דומה הגיע סטגר (לעיל, הערה 13), עמ' 62*. אולם לא נראית דעתו, שאשדוד של תקופת הברונזה המאוחרת (שכבה XIV) נהרסה על-ידי גויי-הים (כנראה מיקנים), אשר הביאו עמם מסורות קדרות מיקניות. לנושא מוצא הפלשתים ראה דיון מסכם אצל א' זינגר, 'מוצא "גויי-הים" והאחוזתם בחופה של ארץ-ישראל', דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, חטיבה א', תקופת המקרא, ירושלים תשמ"ו, עמ' 6-1.
18 ראה זינגר, שם. על הופעת קראמיקה חדגונית בעכו ראה: מ' דותן, 'עשר עונות-חפירה בעכו הקדומה', קדמוניות, יח (תשמ"ה), עמ' 10.
19 י' אהרוני, ארכיאולוגיה של ארץ-ישראל, ירושלים 1978, עמ' 164-161; *Y. Aharoni, The Land of the Bible: A Historical Geography*, 1979², p. 268 (שינוי דעתו לעומת המהדורה העברית של הספר).

גוייהים בשירות הצבא המצרי (לרוב שרונים)

את כליהם המיוחדים, הרי אמצע המאה הי"ב הוא תאריך בוואם לארץ. מכאן ברור, שלא יושבו על-ידי המצרים, אלא תפסו את מקומם עם התפוררות השלטון המצרי בארץ, ודבר זה חל רק כ-30-40 שנה אחרי שהוכר על-ידי רעמסס השלישי.²⁰

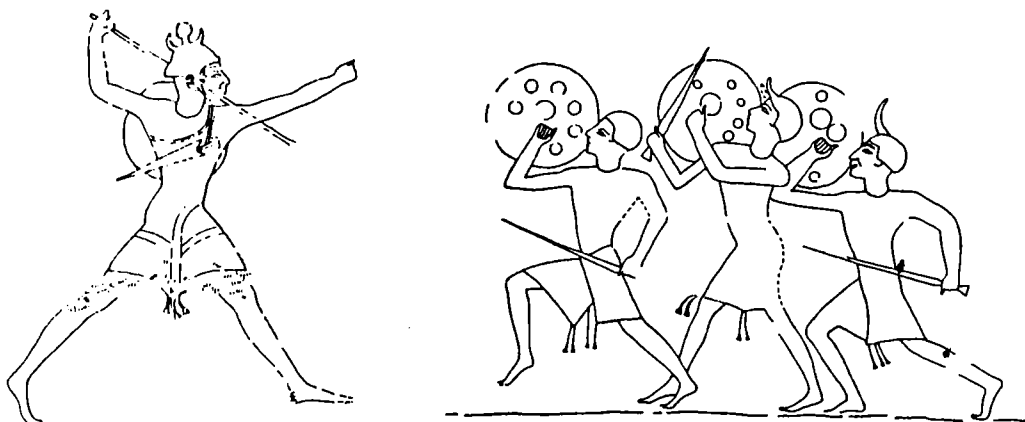
על חלק מן הטיעונים הללו השיג עמיחי מזר בביקורתו על ספרו של אהרוני,²¹ ולא נשוב אליהם. נתמקד רק בטיעון המרכזי, המסתמך על כך שהקראמיקה החדגונית מאשדוד אינה שייכת לתת-שלב הראשון של Myc.IIIC, אלא לתת-שלב השני. אין זה המקום לדון בנושא הסבוך של תיארוך תת-השלבים של הקראמיקה המיקנית; נציין אך שתי עובדות-יסוד בהקשר זה: ראשית, הקראמיקה מטיפוס Myc.IIIC1a היא תופעה מקומית ביוון ואינה מובחנת במזרח, וממילא אינה יכולה לשמש כאינדיקטור כרונולוגי באשדוד; ושנית, התיארוך של קראמיקה Myc.IIIC1b מתבסס במידה רבה על תאריך ההתיישבות הפלשתית, והרי זה בגדר הנחת המבוקש. לפיכך ספק הוא אם אפשר להשען על הקראמיקה החדגונית בלבד בבואנו לקבוע את זמנה של ראשית ההתיישבות הפלשתית.

נתונים מדויקים יותר לתיארוך ההתיישבות הפלשתית מספקים לכאורה הממצאים המצריים שנתגלו במכלולים פלשתיים. אך מתברר, שגם כאן הנתונים אינם חד-משמעיים.²² ב'בית-המושל' המצרי בתל אל-פרעה נמצא כד-חרס עם קרטוש של סתי השני (1193-1199), באזור שבו נמצאה גם קראמיקה פלשתית. ואולם המצב הסטראטיגרפי באתר אינו ברור די הצורך, וקשה לקבוע את משך קיומה של השכבה. בתל דיר עלא שבעמק-הירדן נמצאה כתובת של המלכה תאוסרת (1185-1186), במקדש שחרב בסוף התקופה הכנענית; ואילו בשכבה שמעליו נמצאו חרסים

20 אהרוני, ארכיאולוגיה (לעיל, הערה 19), עמ' 164.

21 קדמוניות, יג (תש"מ), עמ' 60.

22 ראה הפניות ודיון בנתונים הסטראטיגרפיים אצל דותן, לעיל, הערה 6.

פלשתיים. לאחרונה נתגלתה בעכו חרפושתית של תאוסרת, באזור שבו נמצאה קראמיקה חדגונית.²³ כתובות של רעמסס השלישי (1182-1151) נמצאו במכלולים פלשתיים בתל ג'מה, באשדוד, בבית-שמש ובגזר, ושל רעמסס הרביעי (1151-1145) — בתל אל-פרעה ובאפק. מימצאים אלה, ואחרים שלא נמנו כאן, מצביעים אמנם על האופק הכרונולוגי הכללי שבו יש למקום את ראשית ההתיישבות הפלשתית; אך ספק אם יש בהם כדי להוביל להכרעה ברורה בין התאריכים השונים שהוצעו — הווה אומר, לפני, בזמן, או אחרי שלטונו של רעמסס השלישי. ממילא משמשים הממצאים המצריים המתוארכים רק כתאריך המוקדם ביותר (terminus post quem) במכלוליהם, וחוקרים שונים יפרשו את משמעותם המדויקת בהתאם להשקפותיהם. לאחרונה הועלה טיעון אחר לאיחור ההתיישבות הפלשתית, אשר מסתמך על מכלולים המתוארכים בבירור לימי רעמסס השלישי, כגון לכיש VI ותל שרע IX, שאין בהם ('עדיין') קראמיקה פלשתית.²⁴ אלא שלכיש נמצאת מחוץ לפלשת, ואילו תל שרע (צקלג) נמצאת בשוליה, וראשית היישוב הפלשתי בה לא היתה בשלב ההתיישבותי הראשון. לקביעת ראשית ההתיישבות הפלשתית בארץ-ישראל יש להסתמך בראש וראשונה על אתרים הנמצאים בפלשת גופא, ובעיקר לאורך החוף, ששם תמצא מטבע הדברים הקראמיקה הפלשתית הקדומה ביותר. אך דווקא מאתרים אלו חסרים עדיין נתונים לתיארוך מוחלט. נראה אפוא, כי למרות המידע הארכיאולוגי מפלשת ומחוצה לה שנוסף בארבעים השנים האחרונות, נשאר שיקול הדעת ההיסטורי נקודת המוצא היציבה ביותר לקביעת ראשית ההתיישבות הפלשתית בארץ-ישראל. הנתונים הארכיאולוגיים שבידינו תואמים את הנחתם של

23 דותן, לעיל, הערה 18.

24 אורן (לעיל, הערה 5), עמ' 196; D. Ussishkin, 'Levels VII and VI at Tel Lachish and the End of the Late Bronze Age in Canaan', J.N. Tubb (ed.), *Papers in Honour of Olga Tufnell*, London 1985, pp. 222 ff.

אלט, אולברייט ואחרים בדבר ה'סימביוזה' המצרית-פלשתית, שצמחה מכורח המציאות לאחר שנתו השמינית של רעמסס השלישי. יתירה מזו, טרם גובשה תפיסה היסטורית אחרת, המסבירה באופן מסתבר יותר את התפוררות השלטון המצרי בדרום הארץ ואת כניסתם של הפלשתים דווקא למרכזיהם החשובים ביותר בתוף הדרומי של כנען. פלשת אף המשיכה לעמוד בקשר הדוק עם מצרים לאחר שזו התאוששה בימי השושלת הכ"א, ופנים רבות היו לקשר זה. לפיכך נראה, שיש לחזור אל נקודת המוצא: ההתיישבות הפלשתית אינה מאוחרת לרעמסס השלישי, ואין התיישבות של גויים בארץ-ישראל הקודמת לימיו. מסקנה זו נתמכת גם על-ידי האחידות הרבה בתפוצת כלי-החרס מטיפוס Myc.IIIc1b, שהם תר-היכר מובהק לתפוצת גויים-הים, מקיליקיה בצפון ועד פלשת בדרום. אין לאחר את זמנה של הקראמיקה החדגונית בארץ-ישראל בשלושים-ארבעים שנה, לעומת אחיותיה בלבנט הצפוני ובקפריסין. מאידך גיסא, אין לאחר את נפילת האימפריה החתית ופלישות גויים-הים לחופיה לאמצע המאה הי"ב.²⁵

תפוצת הקראמיקה החד-גונית וגבולה הצפוני של פלשת

הנתונים לבחינת תפוצתה של הקראמיקה החדגונית ומשמעותיה עדיין מעטים למדי. על-כן כל מסקנה שנגיע אליה, תהיה בהכרח ארעית. אף-על-פי-כן, נראה שכבר על-פי הממצאים הראשונים מדרום הארץ מסתמנים קווי-מיתאר מסוימים, שיש להם משמעות גיאוגרפית-היסטורית חשובה. הקראמיקה החדגונית נתגלתה עד עתה, בכמויות משמעותיות, באשדוד, בעקרון ובאשקלון שלוש מבין חמשת ערי סרני הפלשתים. בשתיים הנתורות – עזה וגת (תל צפית) – טרם נערכו חפירות של ממש, ועל-כן אין בידינו נתונים. לעומת זאת, לא נמצאה קראמיקה חדגונית באתרים שנחפרו מצפון לנחל-שורק ועד לאגן הירקון; כך בגזר, אזור, יפו, תל גריסה, אפק ותל קסילה. אם לא יחולו שינויים משמעותיים בתמונה זו, הרי שתחום ההתיישבות המקורי של הפלשתים השתרע צפונה עד לנחל שורק, ורק בתקופה מאוחרת יותר הם השתלטו על השפלה הצפונית, עד לאגן הירקון. יש בכך אישור ארכיאולוגי למסקנה שהסיקו מקצת החוקרים מן המקורות המקראיים,²⁶ בניגוד להנחה הרווחת, שהפלשתים התנחלו מן הירקון דרומה.

כתיאורי-גבול אחדים במקרא מציין נחל-שורק את גבולה הצפוני של פלשת. כתיאור תחומי 'הארץ הנשארית' מופיעה עקרון כצפונית שבגלילות הפלשתים: 'מן השיחור אשר על-פני מצרים ועד גבול עקרון צפונה...'²⁷

תיאור מפורט יותר של ק-גבול זה, הנמשך לאורכו של נחל-שורק מבית-שמש ליבנאל בואכה לים (מדרום לשפך השורק), מופיע כתיאור גבולה הצפוני-מערבי של נחלת שבט יהודה.²⁸ זאת על-פי הגישה המכסימליסטית של הסופר המקראי, שכלל את חוף פלשת בתחום נחלת שבט

25 I. Singer, 'Dating the End of the Hittite Empire', *Hethitica*, 7 (1986), pp. 413-421

26 ראה אלט (לעיל, הערה 4), עמ' 226; W.F. Albright, 'The Song of Deborah in the Light of', *BASOR*, 62 (1936), p. 27; *Archaeology*; מור (לעיל, הערה 6), עמ' 273.

27 יהושע יג ג. השווה: שופטים ג ג.

28 יהושע טו י-יא.

יהודה, בניגוד לתיאור תחומי 'הארץ הנשארית' ולנסיבות ההיסטוריות; שהרי פלשת לא היתה מעולם מחוץ מינהלי של יהודה.

אותרו קר-גבול כלול גם ברשימת ערי שבט דן.²⁹ הבעייה המורכבת של זמן חיבורה של רשימה זו והרקע ההיסטורי המשתקף בה, נדונה הרבה במחקר.³⁰ נסתפק אך בהצגת עיקרי הדברים, בזיקתם לשאלת גבולה הצפוני של פלשת. כפי שהראו פרנק קרוס וארנסט רייט, בנוסף לרשימת הערים, משוקעים ברשימה זו קטעים מתיאורי-גבול.³¹ אחד מאלה הוא הקטע הנמשך לאורך נחל-שורק ומסמן את גבולה הדרומי של נחלת שבט דן.³² באשר לרקע ההיסטורי המשתקף ברשימה, נחלקו הדעות בין החוקרים. רובם נטו להוציא רשימה זו ממערכת נחלות השבטים ולמקמה בימי הממלכה המאוחדת או אף מאוחר יותר. לעומתם, קרוס ורייט, ובעקבותיהם נדב נאמן,³³ קושרים את הרשימה ליתר הרשימות שבספר יהושע וכוללים אותה במערכת גבולות השבטים, שרקעה ההיסטורי קודם לתקופת המלוכה. נראה, שהנתונים הארכיאולוגיים שהוצגו לעיל, לפיהם היה נחל-שורק הגבול הצפוני של ההיאחזות הפלשתית בראשיתה, תומכים בהשקפה זו; שכן הם מעגנים את תחומי נחלת דן במציאות הגיאורפולטיית של תקופת ההתנחלות.

נשאלת השאלה, מהן הנסיבות ההיסטוריות שבהן נוצר קו הגבול הצפוני של פלשת, ומי מנע מן הפלשתים להיאחו בשפלה הצפונית מייד עם תחילת התיישבותם?

אין לקבל את ההנחה, שהפלשתים נתקלו צפונה מקו השורק בהתנחלות ישראלית של שבט דן.³⁴ בנתונים הארכיאולוגיים אין עדות לכך, וגם מן הסיפור המקראי מסתבר, שלא עלה בידי שבט דן להתחלל בנחלתו, פרט לשוליה המזרחיים בשיפולי ההר, באזור צרעה ואשתאול.³⁵

אין סימוכין גם להצעתו המעניינת של יגאל ידין, כי בקטע-חוף זה התיישבה קבוצה אחרת של גויים, הדנ(נ)ים/דנאים, שאינם אלא שבט דן עצמו, אשר הסתפח על שבטי ישראל.³⁶ דווקא העדרותה של קראמיקה חדגונית מאזור זה, שהיא מסמנת את ראשית ההתיישבות של גויים-הים בכל הלבנט, אינה עולה בקנה אחד עם הצעה זו.

נראה, שהמקרא נותן תשובה ברורה לשאלת הזהות האתנית של תושבי אזור זה בזמן ההתנחלות הפלשתית. הגורם שבלם בתחילה את ההתפשטות הפלשתית צפונה, שעמד מול הלחץ של שבטי בית יוסף,³⁷ ואף הצליח לדחוק את שבט דן ההרה ולאצו לחפש לו נחלה אחרת בצפון,³⁸ הוא האוכלוסיה האוטוכטונית הכנענית-אמורית. חוקרים שונים שכורכים יחד את סיפור

29 יהושע יט מ-מו.

30 ראה הפניות לספרות בנושא אצל ג' גליל, 'נחלת שבט דן: היקפה ותולדותיה', תרביץ נד (תשמ"ו), עמ' 1-19.

31 F.M. Cross & G.E. Wright, 'The Boundary and Province Lists of the Kingdom of Judah', *JBL*, 75 (1956), pp. 209 ff.

32 יהושע יט מג-מד.

33 נ' נאמן, 'המערך המדיני וההשתלשלות ההיסטורית בארץ-ישראל לפי תעודות עמאנה', חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב 1975, עמ' 80-85.

34 ראה: F.A. Spina, 'The Dan Story Historically Reconsidered', *Journal for the Study of the Old Testament*, 4 (1977), pp. 60-71.

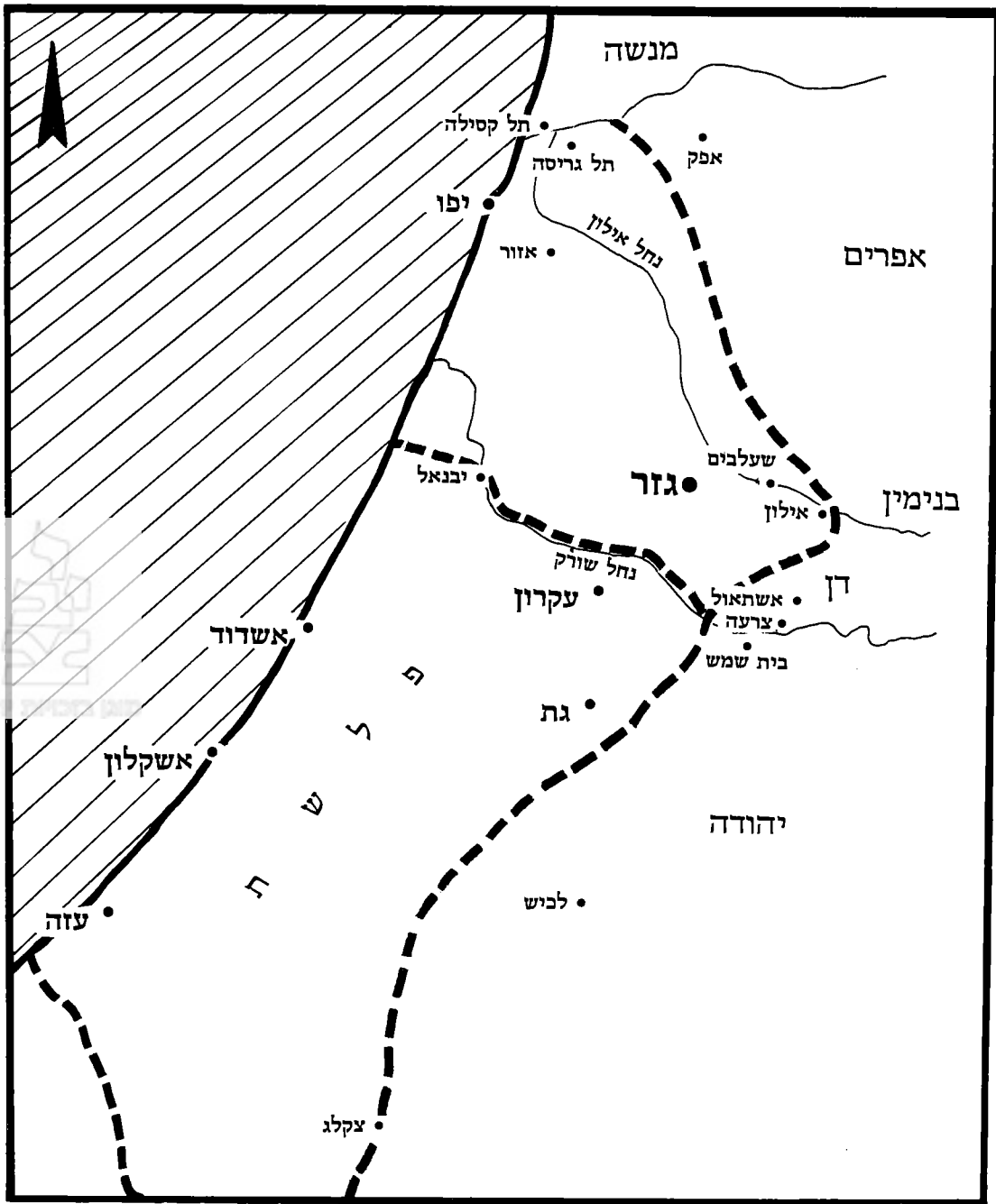
35 שופטים יח ב, ח, יא; יג, ב, כה.

36 י' ידין, 'דרך למה יגור אניות', מערבו של גליל וחוף הגליל, ירושלים תשכ"ה, עמ' 42-55.

37 יהושע טז י.

38 שופטים א לד.

ההתיישבות הפלשתית וגבולה הצפוני של פלשת בראשית תקופת ההתנחלות

ראשיתה של ההתיישבות הפלשתית בארץ-ישראל

נדידת שבט דן ואת מחזור סיפורי שמשון, הציעו לשנות את הוראתו של 'אמורי' בשופטים א לד' לפלשתית.³⁹ אמנם ייתכן, שלחץ האמורי על בני דן היה תגובת-שרשרת ללחץ הפלשתים עליהם מדרום; מכל מקום, אין בסיס לזיהוי בין האמורים כפלשתים, ואין סיבה לפקפק במהימנות הידיעה שבפסוק זה. גם על-פי מסורות מקראיות אחרות, התקיימה מובלעת אוטוכתונית גדולה בשפלה הצפונית, שלא היתה אלא חלק מן הרצועה הנוכרית שהשתרעה מירושלים מערבה.⁴⁰ העיר הראשית במובלעת כנענית זו היתה גזר⁴¹ — עיר המבצר החשובה ביותר בשפלה הצפונית, שחלשה על צומת-דרכים מרכזית של 'דרך הים' והדרך העולה אל ההר. חוקרים הצביעו על הדמיון הבולט בין תחומה של ממלכת גזר בתקופת עמרנה לבין רשימת ערי שבט דן.⁴² מסתבר, שממלכה זו המשיכה להתקיים בראשית ההתיישבות הפלשתית כיחידה מדינית נפרדת, שהיוותה חיץ בין שבטי בית יוסף לבין פלשת.

מתוצאות החפירות בגזר מסתבר, שעוד במאה הי"ב הצליחו הפלשתים להטיל את מרותם על העיר,⁴³ ומן הסתם על מרבית תחומיה של ממלכת גזר. עם אבדן מעמדה הנפרד, עבר תחומה המזרחי של ממלכת גזר, המצוי בשיפולי ההר, למרות ישראלית,⁴⁴ ואילו התחום המערבי נשאר בשלטון פלשתי עד סוף המאה הי"א. אולם אזור זה, שלפי השקפת המקרא אינו שייך לפלשת, היה לזירת-התכתשות בין שליטיו הפלשתים לבין שבטי בית יוסף, שניסו להתפשט אליו ממרכזיהם שבהר.⁴⁵

שיחזור זה של תולדות ממלכת גזר במאה הי"ב מסתייע בהשוואת הנתונים הארכיאולוגיים של גזר ושל אשדוד. חופרי גזר מדגישים את הדמיון הרב בין המכלול הקראמי של שכבה XIV לבין זה של אשדוד XIII וכן תל בית-מרסים B1. שלושת המכלולים שייכים למעבר מתקופת הברונזה המאוחרת לתקופת הברזל.⁴⁶ אך בעוד שאשדוד XIII מכילה, בנוסף לטיפוסים המקומיים, גם קראמיקה חדגונית חדשה, נעדרת זו מגזר ומתל בית-מרסים. הווה אומר, בתקופה הנדונה כבר יושבים פלשתים באשדוד, אך הם טרם הגיעו לגזר ולתל בית-מרסים.

בשכבה XIII בגזר מופיעה לראשונה קראמיקה פלשתית דו-גונית. מסתבר, שהקראמיקה הפלשתית החדגונית יצאה כבר מכלל שימוש כאשר השתלטו הפלשתים על גזר. ייתכן, שיש לקשור התרחשות זו עם התרופפות השלטון המצרי בארץ אחרי רעמסס השלישי. העיר היתה

39 ראה, למשל: J. van Seters, 'The Terms "Amorite" and "Hittite" in the Old Testament', *VT*, 22 (1972), pp. 72-75

40 שופטים א לה; דברי הימים א, ז כא. וראה מזר (לעיל, הערה 6), עמ' 102.

41 שופטים א כט.

42 נאמן (לעיל, הערה 33), עמ' 78-87; ראה גם ש' ייבין, 'דן, דני', אנציקלופדיה מקראית, ב, ירושלים תשל"ג, עמ' 678.

43 רייט (לעיל, הערה 10), עמ' 77; W.G. Dever, *Gezer*, II, Jerusalem 1974, pp. 50 ff.

44 שופטים א לה.

45 ראה, למשל, המסורת המקראית המייחסת לשמואל את 'השבת' הערים אשר לקחו הפלשתים מעקרון ועד גת (גת-רימון?) וכריתת ברית-שלום בין ישראל ובין האמורי (שמואל א, ז יד). חוקרים אחדים מפקפקים באמינותה ההיסטורית של מסורת זו, ואילו אחרים מציעים להעתיקה ממקומה ולייחסה לכיבושי שאול. ראה, למשל, מזר (לעיל, הערה 6), עמ' 279; א' ברטל, מלכות שאול, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 85-86. מכל מקום, יש במסורת זו כדי לשקף את המציאות האנתית-פוליטית בשפלה הצפונית ואת המאבק בין פלשתים לישראלים על השליטה באוכלוסיה האוטוכתונית הכנענית-אמורית.

46 דיבר (לעיל, הערה 43), עמ' 51.

נתונה ודאי תחת חסות מצרית ישירה אחרי כיבושה בידי מרנפתח.⁴⁷ אם נכון תיאורנו, הרי שיש בו ללמד על משך זמן ייצורה של הקראמיקה הפלשתית החדגונית בפלשת – כעשרים-שלושים שנה; מראשית ההתיישבות הפלשתית, לאחר שנתו השמינית של רעמסס השלישי, ועד אמצע המאה הי"ב לפני-הספירה לערך.

למרות ההשתלטות הפלשתית על גזר, הכנענים המשיכו להוות רוב באוכלוסייתה, כפי שמעידה הכמות הקטנה יחסית (כ-5 אחוזים להערכת החופרים) של קראמיקה פלשתית צבועה שנמצאה בה.⁴⁸ גזר המשיכה לשמור על צביונה הכנעני עד תקופה מאוחרת,⁴⁹ וכך גם ערים אחרות שהיו כלולות לפנים בתחומיה, כגון אילון, שעלבים וגת.⁵⁰

הצעתנו לשיחזור תולדות השפלה הצפונית בתקופת ההתנחלות והשופטים עשויה להסביר את הרקע להתהוותה של רשימת ערי שבט דן. אמנם, כפי שהציעו מרבית החוקרים, הרשימה נתחברה ככל הנראה בתקופת הממלכה המאוחרת; אך עדיין נותרה ללא מענה השאלה, כיצד נותר אזור זה 'פנוי' להתנחלותו, לכאורה, של שבט דן; במלים אחרות, כיצד נותר חבל-ארץ מרכזי וחשוב זה מחוץ לתחומי ההתנחלות הישראלית והפלשתית בראשיתן. שיחזור אחרית ימיה של המובלעת הכנענית-אמורית הגדולה, שבמרכזה עמדה העיר גזר, עשויה להבהיר סוגייה זו.

47 I. Singer, 'An Egyptian "Governor's Residency" at Gezer?', *Tel Aviv*, 13 (1986), ראה: (forthcoming)
 48 דיבר (לעיל, הערה 43), עמ' 34.
 49 מלכים א, ט טז.
 50 שופטים א לה; דברי הימים א, ז כא.